

**Чернігівський державний педагогічний університет
імені Т.Г.Шевченка**

**Кафедра українознавства
і політології**

**Вища школа:
проблеми, пошуки, тенденції**

**Матеріали
науково-методичного
семінару**

Випуск п'ятий

**Чернігів
2004**

НАСТОЯТЕЛІ ТА ЧЕНЦІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ТРОІЦЬКО-ІЛЛІНСЬКОГО МОНАСТІРЯ

З самого початку свого заснування з XI ст. і до 1786 р. Троїцько-Іллінський монастир, як специфічна релігійна установа, мав свій порядок та систему управління на території проживання. Літописні твори княжої доби подають досить скудні відомості щодо ігуменського управління обителлю. Найдавніші з них у древньому літописі "Повесть временных лет" [1]. Чернець Нестор, описуючи період становлення давнього монастиря, згадує першого його ігумена Єфрема, який управляв у 1177 р. Разом з тим дослідники відмічають, що обитель вже тоді мала свій статут і кожен, хто проживав на території, повинен був його дотримуватися [2]. Вважається, що засновником чернечого статуту був Антоній Печерський, який сам, як відомо, вів суворе аскетичне життя. Правилами статуту передбачалося ведення спільного господарства, дотримання всіх божих заповідей і головне, щонайбільше вести відлюдницьке життя. Як вважав Антоній Печерський, саме дотримання означених пунктів очищає та духовно збагачує людину. Такий порядок проживання в монастирях був характерний до того часу, коли більшість з них не мала ніякої власності та не представляла собою великих і міцних господарств, які потребували спеціального управління.

У Троїцько-Іллінському монастирі чітка система монастирського управління почала формуватися з кінця 40-х рр. XVII ст. На чолі обителі стояв ігумен, який очолював монастирську адміністрацію. Зазначимо, що сан ігуменства у монастирі проіснував до 80-х рр. XVII ст. З того ж часу було введено новий настоятельський сан – архімандритство. Першим настоятелем-архімандритом був Лаврентій Крещанович [3].

Кожен з монастирських настоятелів немало зробив для розбудови обителі та піднесення її ролі у межах Лівобережної України. Як уже зазначалося раніше, до нас дійшли більш докладні відомості про управління монастирем з 1649 р. Дослідження документів Чернігівської духовної консисторії дають можливість встановити певну послідовність ігуменського та архімандритського управління обителлю.

Як зазначається в джерелах, першим ігуменом монастиря був ієромонах *Зосима Тишевич*. На цій посаді він перебував з самого початку відбудови обителі, з 1649 по 1682 р. Досліджуючи період перебування в ігуменському сані, слід відмітити його ініціативну діяльність по відродженню Іллінського монастиря. І.Галатовський, описуючи події пов'язані з відбудовою древнього храму, у своєму творі "Скарбниця

потребная" неодноразово згадував ієромонаха З.Тишевича [4]. Автор відмічає його невпинні старання по вишукуванню коштів на відбудову та реставрування древніх печер, а також на подальшу розбудову монастиря. Дослідники вважають, що саме він був першим, хто ініціював будівництво головного собору майбутнього монастиря. Лазар Баранович постійно підтримував його, надаючи потрібну грошову допомогу. Зазначимо, що за ігумена Зосими починає формуватися монастирська власність, про що свідчать уже раніше згадані царські грамоти та гетьманські універсали, датовані 1661, 1667, 1672 роками. Ієромонаху Тишевичу під час перебування на цій посаді немало прийшлося зазнати принижень з боку монастирської братії. Ченці, практично не маючи коштів на своє проживання, не завжди підтримували ігумена в його ініціативі щодо розбудови монастирської території. Не маючи однодумців у монастирі, Тишевич намагався знайти їх серед вищих релігійних осіб, і в першу чергу, Лазара Барановича. Він розумів отця Зосима, по можливості допомагав йому у вирішенні складних питань як особистого, так і громадського характеру. Свідченням цього є архіпастирська грамота Лазаря Барановича від 15 грудня 1682 р. про передачу Рихловському монастирю хутора як плати за залізо для покриття купола храму [5]. Майже 33 роки правив обителлю ігумен Зосима Тишевич, весь час піклуючись про свою розпочату, але недовершену справу. Обмаль джерел не дає можливості встановити точну дату його смерті (1693 р.?), однак достовірно відомо, що під час освячення нового собору, у 1695 р. ієромонаха Зосима Тишевича вже не було. Його послідовником на посаді ігумена монастиря був *Каліст Меновський (1685-1688 рр.)*, про що свідчить царська грамота від 1688 р. [6]. Історичні матеріали засвідчують факт його перебування у сані ігумена упродовж трьох років, після чого він був відправлений до Москви, де за даними Філарета (Гумілевського) захищав "древню самостійність" Чернігівської архієпископії. Після тривалого перебування в Москві, Каліст Меновський був переведений на управління в Максаковський монастир, що неподалік містечка Мена. За три роки служіння К.Меновського у монастирі продовжувалося подальше будівництво собору, і як свідчать документи, всі його діяння контролювалися архієпископом Чернігівської кафедри Лазарем Барановичем.

Наступним настоятелем Троїцько-Іллінського монастиря був ігумен, а пізніше архімандрит *Лаврентій Крещанович (1688-1703 рр.)*, в інших джерелах на прізвище Крижанович [7]. М.Білозерський в опублікованому списку Чернігівського літопису цю подію висвітлював так: "1697 года архимандрит в Чернигове в монастыру Иллинском Черниговском, посвятился Лаврентий Крещанович, святил его Крутицкий митрополит"[8]. Існує ще декілька документів, що підтверджують таке

призначення. Один з них – грамота Петра I від 22 березня 1697 р. архімандриту Л.Крещановичу, другий – теж царська грамота, але гетьману Івану Мазепі від 29 травня 1697 р. [9]. Відповідно зазначеним джерелам, час управління Л.Крещановича припадає на період інтенсивної розбудови Троїцько-Іллінського монастиря. Архімандрит робив усе можливе, щоб новостворена обитель відігравала важливу роль у розповсюдженні православної віри серед населення як Чернігова, так і навколишніх осель. Особливо помітним при ньому став розвиток видавничої справи. Аналіз стародруків кінця XVII-початку XVIII ст. свідчить про збільшення випуску друкованої продукції. Насамперед це богослужбові, релігійні та полемічні твори архієпископів Чернігівської та Київської єпархій, а також самого ігумена Л.Крещановича, серед яких "Апология" (1700 р.) та "Полуустав" (1703 р.). Помер Л.Крещанович у 1703 р. Втім період його діяльності на посаді настоятеля Троїцько-Іллінського монастиря потребує подальших досліджень.

Після смерті Л.Крещановича в архімандрити православної обители було посвячено Варлаама Василевича (1704-1711 рр.). Про життя та діяльність настоятеля монастиря практично не залишилось ніяких згадок. Історичні джерела свідчать, що, перебуваючи настоятелем обители, він активно займався подальшою розбудовою монастиря, а також розширював її земельну та майнову власність. Так, протягом 1709-1711 р. гетьманом Іваном Скоропадським було подаровано монастирю села Перелюб, Прибинь, Єліно, Селище, Пізнопали [10]. Однак це далеко не повний перелік того, що перейшло у власність Троїцько-Іллінської обители у зазначений період. За ним було закріплено значну кількість нерухомого майна, зокрема, млини та дігтярні повинності Перелюбської Пуці [11]. Як бачимо, успішна діяльність В.Василевича та вміння знаходити спільну мову з відомими політичним і релігійними діячами значно зміцнили позиції монастиря як у політичному, так і в господарському плані. Після смерті архімандрита Варлаама Василевича у 1711 р. на посаду настоятеля монастиря нікого не призначали. На нашу думку, в період з 1711 по 1714 р. обитель знаходилася під контролем Чернігівської консисторії, яку в свою чергу контролював Синод. Досліджені нами джерела не зберегли даних про діяльність священослужителів на цій посаді.

Настоятелем Троїцько-Іллінської обители був призначений у 1714 р. Герман Кононович (1714-1737 рр.). Час його діяльності співпав з проведенням петровських реформ, серед яких основною була реалізація положень Духовного регламенту 1721 р. Пункти Регламенту істотно обмежували всі види діяльності українських монастирів. Щоб зрятувати незалежність та автономність як у внутрішньому укладі, так і в своїх зовнішніх позиціях по відношенню до Москви більшість

архімандритів та ігуменів вітчизняних обителей, у тому числі й Герман Кононович, підписалися одразу під царським документом. [12]. Однак, як свідчать джерела, що реального дотримання вимог Духовного регламенту в монастирях Північного Лівобережжя не було. Г. Кононовича його сучасники вважали активним учасником релігійних та політичних подій. У 1727 р. він одним з перших поставив свій підпис під присягою гетьмана Д. Апостола, за що й заручився його підтримкою. За час управління монастирем він повністю завершив будівельні та споряджувальні роботи в Троїцькому соборі, розширили межі земельних володінь та поповнили монастир нерухомістю. Значно вплинула на подальшу долю монастиря пожежа 1731 р., наслідки якої тривалий час не змогли повністю подолати. Завершення будівництва монастирських споруд потребувало скорішого відновлення, на яке потрібні були кошти. Монастир, хоч і отримував прибутки зі своїх маєтків, однак витратити гроші на відновлення пошкодженої пожежею більшої частини Троїцького собору та трапезної, не мав можливостей, тим більше, що продовжувалися будівельні роботи – споруджувалися чернені келії та господарські приміщення. Розраховуючи на підтримку гетьмана Данила Апостола, Герман Кононович звернувся до нього з листом-проханням. Достовірно відомо, що гетьман не відмовив у допомозі по відбудові ушкоджених будівель. Підтвердженням цього стало виконання ремонтних робіт у першій половині XVIII ст., наслідком якого було відновлення трьох глав Троїцького собору. Постійне листування архімандрита Германа Кононовича з українськими гетьманами Д. Апостолом та І. Скоропадським, допомагало настоятелю захищати монастирську власність. Герман Кононович помер у 1737 р., досягнувши глибокої старості.

Наступним настоятелем Троїцько-Іллінського монастиря став Іраклій Комаровський (1737-1752 рр.). До переходу в чернігаський монастир він деякий час був ігуменом в Суражницькій Благовіщенській, а потім в Каменській Успенській обителях [13]. Під час перебування на посаді настоятеля Троїцько-Іллінського монастиря його було обрано членом Чернігівської консисторії, що допомагало у подальшій діяльності на посаді настоятеля. За його управління обителі було повернуто ряд колишніх маєтностей, побудовано архієрейський будинок [14]. У 1752 р. св. Синод посвятив архімандрита в сан єпископа Чернігівського, а в 1761 р., як свідчать документи Чернігівської консисторії, його було звільнено від управління монастирем. Існує декілька версій з причини його переведення до іншої релігійної установи: невиконання основних обов'язків настоятеля (звинувачення у причинах пожежі 1751 р.), жорстка поведінка по відношенню до нижчих по сану осіб. Основною ж причиною звільнення з посади настоятеля стала конкуренція серед вищих релігійних осіб. Доказом того можуть служити постійні скарги

архимандрита цього монастиря Іова Малевського, самоназваного
царського Дмитра Стефановича та млинського священика Андрія
Борисовича. Втім, таке віддалення від спархії та управління мо-
настирем св. Синод вважав тимчасовим міром. Сам же архимандрит
навіть декілька разів подавав прохання про падіння йому будь-якої
орядки. Однак відношення російських імператорів завжди було
негативним до українських православних монастирів. Російські урядовці
побажали б автономності та впливу ідей про насильницьке звільнення
на українську паству. Запровадження особливих заходів на регіональному
рівні допомагали імперському уряду і надалі детримуватися своїх
позицій. Прикладом такого відношення до українських монастирів стала
справа щодо настоятеля Чернігівської Троицько-Ільїнської обители іраклія
Комаровського. На думку архієпископа Ф. Гумілевського, св. Синод
негативно відреагував на перестановки в обителі. У зв'язку з *ограниче-
ною* подією було видано спеціальне розпорядження, відповідно якому ¹⁾
Призвать пресвященного Ираклия в присутствие, объявил ему
Высочайший указ о переводе его, впредь до определения в празное
место, в Троице-Ильинский монастырь и отправил его в оный по надле-
жащему. 2) Повелел ему, в бытность свою в этом монастыре, состоять
непосредственно под ведомством св. Синода и именоваться и писаться
епископом и Троице-Ильинского монастыря архимандритом. Вверив
его надзору как все монастырское имущество, так и находящуюся в
том монастыре книгопечатную типографию. 3) Предлисал
пресвященному Кириллу Троице-Ильинского монастыря
архимандрита Панкратия перевести настоятелем в Успенский Елецкий
монастырь, где он и прежде был настоятелем, а настоятеля Успенского
монастыря, архимандрита Иова определить настоятелем же в
Ставропигиальный Крестовоздвиженский монастырь² [15]. Повернення
знову до монастиря Іраклія Комаровського не відбулося, на жаль, він
не дожив до ого-лошення синодального закону декількох місяців. У
1765 р. його було поховано у підземній частині Троицького собору.

Після смерті Іраклія Комаровського посаду настоятеля
монастиря обіймав архимандрит *Іова Малевський*, з перервами в декілька
років, спочатку з 14.03. по 19.04.1753 р., а потім з 28.04.1760 р. по
10.10.1762 р. Про Іова Малевського відомостей мало. В Державному
архіві Чернігівської області збереглося декілька документів-рапортів та
донесень, підписаних архимандритом [16]. Більш відомий він у своїй
духовній діяльності як настоятель Єлецької обители.

Як свідчать документи Чернігівської духовної консисторії, в
управлінні монастирем почався період частих змін настоятелів.
Незважаючи на піднесення в господарській та культурно-просвітницькій
діяльності обители, керівництво Чернігівської спархії через короткий

термін змінювало ігумена монастиря. Жодне з досліджених джерел не дає пояснення такої ситуації. Враховуючи прагнення імперського уряду в другій половині XVIII ст. ослабити українські монастирі та перетворити їх, як і церкви, у залежний інститут, коли чернецтво та духовенство повинно було виконувати всі державні доручення, стає зрозумілим факт постійної зміни настоятелів обителі. Так, за період між 1753 та 1757 рр. на посаду архимандрита Троїцько-Іллінського монастиря було призначено *Сильвестра Новопольського (1753-1757 рр.)*, колишнього префекта Чернігівського колегіуму. Пізніше його було переведено до Єлецької обителі [17]. Одразу після нього настоятелем монастиря став *Герман Прохорович (1758-1760 рр.)*. Архимандрит Філарет, досліджуючи період настоятельського управління, відмічав, що той мав практику управляти монастирем, бо до 1758 р. був ігуменом Переяславського Михайлівського монастиря. У 1762 р. з Єлецької обителі до Троїцько-Іллінської було переведено *Панкратія Чарнуцького (Чернуцького) (1762-1763 рр.)*. До цього призначення він був архимандритом Данилова, Іосифа Можайського та Бізюкова монастирів. З поверненням єпископа Іраклія Комаровського архимандрита Панкратія знову переводять до Єлецького храму. Разом з тим за період змін в управлінні в монастирі продовжували будуватися нові споруди, збільшувалися власні земельні володіння та вирішувалися всі судові питання з приводу аренди монастирської нерухомості. У 1766 р. архимандритом монастиря став *Іоль (1766-1775 рр.)*. З призначенням на посаду настоятеля монастиря розгорнув активну діяльність по відбудові та реставруванню древніх споруд – Іллінської церкви та печер. Навчання в академії дало йому можливість опанувати мистецтвознавчими науками, які в свою чергу знадобилися для відновлення іконостасу Іллінського храму. За час перебування Іоля в управлінні було споруджено дзвіницю Троїцького монастиря, проведено штукатурні та малярні роботи, а також по причині моровиці припинено діяльність монастирської друкарні.

Після його смерті настоятелем монастиря став *Євстафій Пальмовський (1776-1777 рр.)*. До призначення у Троїцько-Іллінську обитель він служив скарбником Костромського архієрейського будинку та архимандритом Шуйського монастиря та настоятелем. Управління чернігівським монастирем було нетривалим. У 1777 р. його перевели до Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря. Під час своєї настоятельської служби в Чернігові Є. Пальмовський більше уваги приділяв розвитку монастирського господарства, про що свідчать листи та судові документи на підтвердження земельної власності [18].

Наступний управитель обителі – *Паїсій (Таїсій) (1777-1780 рр.)*. Як засвідчують архівні джерела, за його настоятельської діяльності відновлено роботу Троїцько-Іллінської друкарні. Дослідники відмічають

Пі плідну діяльність. За період управління Пайсія друкувалися богослужбова література для Чернігівської та Переяславської єпархій. Це було, перш за все, перевидання відомої книги "Собрание поучений в воскресные и праздничные дни" (1776 р.) [19]. Заступництво набуло активні дії настоятеля по реставрації давньої Троїцького монастиря, постраждалої після удару блискавки.

Архимандрит Полікарп Павловський (1781-1785 рр.) став наслідником у справах монастиря після смерті Пайсія. У 1781 р. його, ігумена Смоленського Троїцького монастиря, було призначено архимандритом до В'ятської Трифонов – Успенської обителі, звідси у 1774 р. переведено до Вязицького Миколаївського монастиря. В Троїцько-Іллінському монастирі Полікарп Павловський прибув настоятелем до 1781 р., де і помер у кінці 1785 р. З джерел відомо, що за його перебування в обителі проведені значні реставраційні та будівельні роботи на території колишнього Іллінського монастиря. Упродовж 1781-1782 рр. було замуровано стародавній вхід з Іллінської церкви до печер, перебудовано та обіладено цеглою одну з печерних церков, а також проведено ряд ремонтних робіт у Антонієвих печерах.

Останнім настоятелем обителі був Ісаник Полонський (1786 р. – до закриття). Про нього відомо, що він навчався в академії, потім вчителював у Смоленській семінарії, був вчителем закону Божого в сухопутному кадетському корпусі. У 1779 р. перебував настоятелем Нижньопоміськського монастиря, а в 1786 р. отримав призначення до Троїцько-Іллінської обителі. Однак, у цьому ж році вийшов указ імператриці Катерини II про секуляризацію монастирських земель та закриття більшості православних монастирів у Лівобережній Україні, з тому числі й Троїцько-Іллінського. Колишній настоятель Ісаник Полонський повернувся до Ломовського монастиря, де його було посвячено в єпископи Тамбовської єпархії. У 1819 р. єпископ І.Полонський помер.

Разом з тим, зазначимо, що таку плідну і активну роботу по організації розбудови і діяльності обителі настоятелі здійснювали лише за допомогою монастирської адміністрації та дотримання чернечого статуту. Основну групу людей, які проживали на території монастиря, становили ченці. З початку організації православних монастирів їх насельники дійсно вели такий спосіб життя, який передбачено суворим статутом Антонія Печерського. Монастир кляккої доби – духова об'єднання однодумців, для яких головним у житті було відречення від світу (мирського), присвята Богові, не мали при цьому ні дому, ні речей потрібних для проживання, ні багатства. В житті ченців було тільки одне – служіння християнським ідеалам. Однак, коли монастир поступово перетворювалися в ті осередки, на які починали впливати політичні події.

що відбувалися у кінці XVI – XVII ст., чернецтво, як окрема соціальна група, так зберегла свій спосіб життя. Безумовно, постійне прагнення до висвяченого аскетичного життя було присутнє в чернецькому середовищі, але в реальному житті все було інакше. Основні апологети чернецтва залишалися незмінними: молитва, піст, бідність, самотність, ізольованість від зовнішнього світу тощо. Монастир – це маленька держава, де свої закони і свої вимоги до життя. Аналіз архівних документів Чернігівської духовної консисторії про насельників Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря виявив наявність чіткої структури управління монастирськими справами, в якій можна виділити три основні групи [20]:

1. Доглядачі за господарством. Всім монастирським господарством завідував економ, він, як відомо, й був правою рукою настоятеля. Від того, як сумлінно відносився до своїх обов'язків економ, залежало становище обителі. Допомогали здійснювати керівництво великим господарством обителі підеконом, скарбник (грошовий шафар), а в самому монастирі келар або трапезний та кухар. На всі ці посади призначалися лише ієромонахи монастиря. Враховуючи те, що розміри монастирської власності були значні й господарства великі, їх управління здійснювалося за допомогою місцевих священників, які в свою чергу виконували відповідні обов'язки. Основні роботи на сільськогосподарських та промислових об'єктах здійснювали монастирські селяни, наймані робітники-спеціалісти, безпосередньо на території монастиря – звичайні монахи. Відомо, що з організацією у Чернігівському Троїцько-Іллінському монастирі з кінця 70-х рр. XVII ст. друкарні додалися посади начальника друкарні, його скарбника та паперного (займався видавництвом), а з появою бібліотеки було введено посаду граматника.

2. Доглядачі за церквою. За порядком ведення служби в самій обителі, а також в належних їй церквах та скитах доглядали еклесіархи. Їм допомагали в цьому канонархи (керували співами), різничі (завідували ризницею), паламари (відповідали за чистоту в храмі). З перерахованих посад лише на еклесіарха призначався ієродиякон. Всі інші були звичайними ченцями.

3. Доглядачі за поведінкою монахів. Положення чернечого статуту повинні були дотримуватися всі ченці, які проживали в монастирі. За їх поведінкою доглядав таксіарх, він же слідував за тим, щоб монахи відвідували церкву. Допомогав йому епистимонарх – той, хто будив і приводив ченців до церкви. Ці обов'язки доручали ченцям вищого сану – ієромонахам та ієродияконам.

У Державному архіві Чернігівської області не збереглося повних статистичних даних про кількісний склад ченців монастиря давнього

періоду, однак більш докладні матеріали по другій половині XVIII ст. свідчать, що в 1756 р. (за архімандрита Сільвестра Новоцького) в обителі було 26 насельників, а в 1769 р. (за архімандрита Іоля) разом з приписаною Яриловицькою пустинню їх кількість становила 36 осіб [21]. На час закриття, у 1786 р. тут мешкало 35 ченців. Як бачимо, кількість ченців у монастирі постійно змінювалася. Вплив політичних подій та мирського життя приводили до непослуху ченців, що можна простежити по архівних матеріалах духовної консисторії. Перш за все, це – втечі, переводи в інші обителі, а також переселення за порушення монастирського статуту, значно менше – відлучення від монастиря та смерть. В цілому матеріалів про рух ченців у монастирях збереглося немало. Це чи не сама багаточисельна група документів, яка залишилася з другої половини XVIII ст. у зв'язку з тим, що даний процес контролювався св. Синодом. Урядові та св. Синоду потрібно було контролювати наявність людей та кількісний склад монастирів Лівобережної України, але за обставин, що склалися, дані подавалися не кожного року. Настоятелі не могли утримувати рух ченців, особливо з монастиря в монастир. Разом з тим вивчення проблеми дає нам можливість установити, що загальна кількість людей, що проживала на території монастиря, становила в межах від 20 до 40 осіб (за даними XVIII ст.).

Таким чином, з самого початку свого заснування і до закриття Троїцько-Іллінський монастир, як окремий релігійний інститут, представляв чітко організовану систему управління та господарювання, що базувалася на основних положеннях чернечого статуту, основу якого складав аскетичний спосіб життя. Духовні наставники обителі ігумени та архімандрити своєю активною діяльністю та лояльним відношенням до імперського уряду і гетьманського управління сприяли подальшому розвитку монастиря як у господарському, так і в культурно-просвітницькому напрямках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Повесть временных лет. В 2-х т. - М., 1950. - Т. 1. - С. 95.
2. Стефановський Т. О Черниговском Троицком монастыре-нынешнем Архиерейском доме // Прибавление к Черниговским епархиальным известиям. - 1893. - № 3. - С. 85-95. - (часть неоф.) - С. 89.
3. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі ЦДІАУК), ф. 163, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
4. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким и историческим описанием Малой России. - К., 1851.

5. Письма преосвященного Лазаря Барановича. - Чернигов, 1865. - С. 240.
6. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание черниговской епархии: В 7-ми т. - Чернигов, 1873. - Т. 3. - С. 197.
7. Черниговская епархия после Батюга, именуемая Брянскою. - М., 1892. - С. 38.
8. Черниговская летопись, Южнорусские летописи, открытые и изданные Н. Белозерским. - К., 1856. - С. 41.
9. Филарет (Гумилевский). Названа праця. - С. 197.
10. ЦДІАУК, ф. 163, оп. 1, спр. 10, арк. 1.
11. ЦДІАУК, ф. 163, оп. 1, спр. 9, арк. 1.
12. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею для разбора древних актов... - К., 1873. - Ч. 1. - Т. 5. - С. 154.
13. ЦДІАУК, ф. 163, оп. 1, спр. 95, арк. 4.
14. ЦДІАУК, ф. 163, оп. 1, спр. 61, арк. 4.
15. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО), ф. 679, оп. 1, спр. 214, арк. 1-3.
16. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 744, арк. 4.
17. Филарет. Троицкий монастырь. (Из описания Черниговской епархии. - Кн. 3. - Чернигов, 1873) // Календарь Черниговской епархии на 1891-1892 гг. - Чернигов, 1890. - с. 202.
18. ЦДІАУК, ф. 169, оп. 1, спр. 117, арк. 1.
19. Филарет (Гумилевский). - Названа праця. - С. 202.
20. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 995, арк. 25.
21. ДАЧО, ф. 679, оп. 1, спр. 744, арк. 2.

***